

Patrimoni arquitectònic indià a Tossa. Mites i realitats*

DAVID MORÉ AGUIRRE
Historiador i arxiver

* Per errors burocràtics un article del mateix títol va aparèixer publicat en el *Programa de Festa Major de Sant Vicenç 2016* (p. 8-18). Es tractava d'una versió de treball anterior (preparatòria d'una possible comunicació en un Fòrum de Municipis Indians que havia de tenir lloc a Begur el 2007 i que mai no es va arribar a celebrar) i no es corresponia amb la versió validada i entregada per a aquella publicació. L'existència d'errors totalment involuntaris i no atribuïbles a l'autor ha aconsellat la publicació de la versió definitiva, per tal d'evitar la repetició d'errors i confusions sobre la matèria, malauradament massa sovint repetits.

Quaderns de la Selva, 28 (2016)
7-16

Amb aquest article voldria fer unes reflexions entorn del patrimoni arquitectònic indià a Tossa, d'allò que ho és i d'allò que no ho és, i donar una visió històrica d'aquells elements més representatius. Sobre aquesta qüestió al llarg dels anys s'han anat escrivint coses, algunes de les quals són falses o constitueixen errades involuntàries fruit de males interpretacions o de no haver contrastat prou bé les informacions orals. Val a dir que, en certa manera, el passat indià s'ha mitificat i durant anys s'ha associat el benestar d'unes famílies i l'èxit en els negocis amb l'emigració a Amèrica, connexió que no sempre era real. Cal, doncs, diferenciar les fortunes acumulades amb el comerç en termes generals i les fetes singularment a Amèrica, caracteritzades per tenir també un component comercial molt important.¹

Realment hores d'ara el patrimoni arquitectònic indià conservat a Tossa és més aviat escàs si es compara amb el d'altres viles litorals catalanes (Begur, Blanes, Canet, Vilanova, Sitges, etc.). Això és un fet per un doble motiu. D'una banda, perquè, certament i a diferència d'altres municipis, l'emigració tossenca a Amèrica és molt primerenca en el temps i, doncs, en el moment en què a molts pobles els *americanos* retornaven i construïen immobles, aquí ja no es donava tan freqüentment aquest procés de retorn. D'altra banda, també es dona perquè amb el temps les operacions immobiliàries han anat devorant els vestigis del nostre passat.

Així, com diem, el patrimoni arquitectònic indià que avui resta a Tossa és molt escàs i en alguns casos ha estat modificat. Tanmateix, l'exemple indiscutible de patrimoni indià tossenc, del qual donarem àmplia informació més endavant, és l'antic Hospital de Pobres de la Vila, avui reconvertit en Casa de Cultura.

Els indians, de la historiadora de l'art gironina Rosa Gil Vilà, publica referències relatives a Tossa, algunes de les quals són errònies.²

Es parla de Bonaventura Montané (el cognom correcte era Montaner) com d'un indià casat amb una americana, que vivia al carrer des Tarull, i que va fer portar un caiman que un dia va protagonitzar un episodi en escapolir-se pel reixat del pati. Hem sentit aquesta anècdota del caiman i a manca de verificació documental no podem negar-li veracitat. El que sí és fals és que Bonaventura Montaner hagués estat un indià i que la seva esposa fos americana. A les darreries del s. XVIII o inicis del s. XIX la indústria surera va portar fins a Tossa els germans Francisco i Bonaventura Montaner Xinxet, nascuts a la vila rossellonesa de Cotlliure el 1778 i el 1781 respectivament. Aquí van situar-se còmodament en la indústria surera. Francisco Montaner Xinxet es va casar el 1813 amb Marianna Reixach Mont, filla de Grau Reixach, pagès propietari del mas Font; i Bonaventura Montaner Xinxet es va casar el 1820 amb M. Àngela Nogueras Vilar, filla del patró Grau Nogueras. Francisco Montaner també va tenir un fill amb el nom de Bonaventura. Aquest Bonaventura Montaner Reixach, el 1846 es va casar amb Anna Bosch

1 Per completar i contextualitzar la lectura d'aquest article pot resultar útil "Comerç marítim a la Selva: mariners, negociants, *indianos* i propietaris (1735-1920)", en N. FIGUERAS; J. LLINAS (coord.), *Història de la Selva*. Girona: Diputació de Girona, 2011, p. 559-587 i 931-933.

2 Rosa GIL VILÀ, *Els indians*. Girona: Diputació de Girona (Quaderns de la Revista de G., 23), 1989, p. 66-67.

Hospital de Pobres de la Vila, avui reconvertit en Casa de Cultura,
a l'actual avinguda del Pelegrí-Maria Auxiliadora.

Moré, filla de Bartomeu Bosch Mont, comerciant tossenc amb importants negocis a Cartagena (Múrcia) i Barcelona.

La família Montaner va ampliar horitzons amb operacions comercials d'èxit, però no van emigrar mai a Amèrica; es podien aprofitar de les sinergies comercials del comerç d'ultramar, però no podem considerar-los *indianos*, de manera que la casa del carrer des Tarull on vivien, i de la qual fins fa poc més de deu anys encara es conservava el bonic jardí, no podia ésser considerada com a patrimoni indià. La reixa d'aquest jardí tenia la data de 1856, per tant si tenim en compte que Bonaventura Montaner Xinxet va morir el 1852, el suposat indià seria Bonaventura Montaner Reixach, i la seva esposa, lluny de ser americana, era la tossenca Anna Bosch Moré.

En qualsevol cas, la febre constructora dels nostres temps ha fet desaparèixer ben recentment aquell bonic espai que durant uns anys va formar part del popular restaurant Es Molí, de la mateixa manera que els anys vuitanta va desaparèixer la casa de can Batista Font, a la cantonada de la plaça de l'Església i del carrer de Sant Pere, on fins aquest any hi ha hagut la galeria d'art d'en Joan Planellas.

Cuina de la casa de Grau Mont Font.

Fotografia: Francesc Zucchitello Coris

L'Esteve-Llach que apareix esmentat en el llibre de Gil no va viure i morir a l'Argentina, sinó a l'Uruguai. Grau Esteve-Llach Rabassa va néixer a Tossa el 1766 i va morir a Montevideo el 1834. Tenia un oncle, Ramon Esteve-Llach Gelpí, ordenat de capellà el 1777, que va morir a la ciutat mexicana de Campeche el 1824. Grau Esteve-Llach era l'hereu de can Llach, una nissaga d'hisendats locals que es van construir una casa pairal al carrer de la Guàrdia amb diners arribats d'Amèrica. La llinda de la porta té gravada la data de 1844 i el seu estil eclèctic és propi de l'arquitectura indiana. En destaca un pati amb majòliques d'estil colonial, bellament decorat encara avui amb una petita palmera que evoca aquest passat familiar. Un dels elements més curiosos de l'interior de l'habitatge és la gran vitrina de la sala d'estar on es conserva la col·lecció d'animals exòtics dissecats que Grau Esteve-Llach va fer portar d'Amèrica.

De cases com les de la família Llach n'hi ha alguna altra. La que cal destacar en primer lloc és l'actual rectoria, un edifici construït la segona meitat del segle XVIII per una família de comerciants, els Mont. Mario Zucchitello en el seu

llibre *De la Mediterrània a l'Atlàntic. Navegació i comerç a Tossa (1759-1814)* aporta molta informació sobre l'activitat comercial del seu propietari Grau Mont Font.³ Al principi del segle XIX la seva vídua, Maria Capdaigua Gelpí, va deixar aquesta casa en usdefruit als rectors de Tossa mentre aquests hi fessin vida. Tranquil·lament ancorada entre el passeig del Mar i el carrer del Pou de la Vila, destaca per tenir un preciós oratori al primer pis i a la planta baixa unes cambres amb arrambadors d'un metre d'alçada de rajola original de l'època i una cuina enrajolada fins al sostre, amb una vora del foc de les d'abans. Entrar-hi permet transportar-nos a un passat gairebé desaparegut.

Al segle XIX hi havia famílies de negociants, enriquits d'una manera més o menys directa o indirecta amb el comerç amb Amèrica, que van aixecar-se cases noves per palesar un procés d'ascens social. Can Madrenys al carrer de Sant Telm o can Ferrer al carrer del Socors són dos exemples que encara perviuen d'aquell temps, per bé que la Ferrer no sigui la que esmenta Gil al seu llibre, que la confon amb la Ferro, i cita erròniament dos personatges –un tal Adolfo i una tal Camil·la– com si fossin matrimoni, quan en realitat no tenien parentiu directe entre ells. Convé aclarir-ho per evitar la repetició de l'errada. D'una banda, hi havia Adolfo Ferro Rabassa, nascut a Mayagüez (Puerto Rico) el 1858, de pares tossencs establerts allà, i amb casa a Tossa a la plaça de l'Església on actualment hi ha l'hotel Tonet; i de l'altra, hi havia Camil·la Jordà Mont, muller de Josep Ferro Mont, comerciant amb negocis a Cuba, que va fer construir la casa del número 5 del carrer de Sant Antoni, heretada al seu moment per un nebot, el prevere Jaume Bagué Ferro, i llegada per aquest a la seva mort el 1934 a la parròquia de Tossa, que hi té el Casal Parroquial.

El que molt encertadament recull el llibre de Gil és que l'actual hotel Diana, situat entre la plaça d'Espanya i el passeig marítim, no és una casa d'indians, com d'altra banda han anat repetint tríptics i butlletins turístics, i d'altres publicacions aparentment més rigoroses al llarg del temps. Aquest immoble, conegut com la casa Sans Moré, era propietat, certament, d'una important família de comerciants tossencs, però no d'indians. El capital familiar amb el qual es va bastir la casa no venia del comerç amb Amèrica sinó del negoci surer i del comerç del cotó en el qual havien invertit a Motril (Granada). La casa la van fer construir els germans Joan i Maria Sans Moré. Ell va morir solter, i ella estava casada amb Francisco Rissech Samada, hereu d'una altra important nissaga d'hisendats vilatans.

Ambdós germans eren fills de Sebastià Sans Garriga, propietari durant molts anys resident a Andalusia, i d'Esperança Moré Viola, i néts per part de mare de Joan Moré Pujals, un taper enriquit, establert com a comerciant a Motril el 1866. Més enllà d'aquests antecedents, sí trobaríem algun avantpassat que va anar a Amèrica, però en qualsevol cas la fortuna amb la qual es va construir aquesta

3 Mario ZUCCHITELLO, *De la Mediterrània a l'Atlàntic. Navegació i comerç a Tossa (1759-1814)*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Tossencs / Centre d'Estudis Selvatans (Quaderns d'Estudis Tossencs, 7 / Estudis i Textos, 9), 2004, p. 339-365. Del mateix autor també pot ser útil *En mar i en terra. Una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*, Tossa: Centre d'Estudis Tossencs (Quaderns d'Estudis Tossencs, 11), 2013.

Xalet d'en Bram.

casa no va sortir pas de l'aventura colonial, sinó dels negocis fets des d'aquí. Una altra cosa és que, arran de la desfeta surera posterior a la Primera Guerra mundial, la família Rissech es veíes obligada a vendre la propietat a Fernando Vilallonga Balam, un interessant home de negocis tossenc que al llarg de la seva vida sí que va tenir interessos i propietats a l'Argentina, però que no tenen res a veure amb la construcció d'aquesta casa.⁴

Escriure d'indians a Tossa és parlar de l'anomenat Xalet d'en Bram, però en qualsevol cas no estem davant d'un patrimoni arquitectònic a l'ús. Abraham Canals Colomer és el prototipus d'aquells homes –molts– que van emprendre l'aventura colonial i van tornar a casa sense haver aconseguit l'èxit anhelat. De gent com ell, que no havia triomfat en els seus somnis, es deia popularment que havien perdut la maleta a l'Estret, com a justificació per haver tornat sense un capital. En retornar va tenir la tenacitat d'excavar-se a la roca del cap de Tossa una petita bancada on anar a passar l'estona evocant el seu passat, tot mirant el mar, malgrat la mofa d'alguns dels seus conveïns. Tanmateix, és un dels pocs vestigis que avui pot formar part d'una ruta indiana a la vila, d'altra banda prou recomanable de visitar per la fantàstica visió del litoral que s'hi gaudeix.

4 Malgrat la difusió d'aquestes evidències l'organització de la I Fira dels Indians de Tossa, que va tenir lloc l'abril de 2016, va fer-ne la presentació als mitjans en aquesta casa, avui hotel Diana.

Església parroquial de Sant Vicenç.

D'altra banda, si en poblacions com la veïna Lloret de Mar, Sitges o Vilanova i la Geltrú els respectius cementiris tenen destacats elements arquitectònics i escultòrics de caràcter indià, en el cas de Tossa no hi trobem aquests elements. De la dotzena de panteons projectats el 1874 a l'aleshores cementiri nou, únicament se'n va executar un, on reposen les restes del comerciant tossenc Pau Moreu Gelpí, amb destacats negocis a Puerto Rico, que va morir a Barcelona el 1887, les restes del qual van ser traslladades aquí pels seus familiars el 1890.

Dins d'aquesta ruta arquitectònica no hi ha dubte que cal aturar-se a admirar la grandiosa església parroquial de Sant Vicenç, d'estil neoclàssic, alçada la segona meitat del segle XVIII gràcies a la important dinàmica econòmica que s'havia encetat amb les perspectives de negoci que ofería el comerç amb Amèrica. Es tracta d'un sòlid edifici de grans proporcions per les dimensions de la vila de fa més de dos segles, que encara avui no ha quedat petit. L'església inaugurada el 29 de novembre de 1776 va ser construïda amb vocació de donar servei a les noves necessitats de la vila, en ple procés d'expansió urbana a tot el pla que envolta el temple, on es van traçar carrers i edificar cases i hom creà la trama urbana de bona part del nucli antic, el qual sí que deu la seva raó de ser al fet indià. L'interior del temple es va ornamentar amb bonics retaules, malauradament destruïts pels avalots anarquistes de 1936, alguns dels quals costejats directament amb les trameses monetàries arribades d'Amèrica, i tot plegat a redós de la bonança econòmica del moment.

L'antic Hospital de Pobres, des de la Vila dels Ametllers.

Tomàs Vidal Rey (1698-1764) és el prototipus d'indià que ha tingut Tossa per excel·lència. Al final de la seva vida, ja gran i solter, es va proposar abocar la totalitat de la seva fortuna, tan feixugament aconseguida, en la construcció de l'Hospital de Pobres de la Vila de Tossa, en el que constitueix l'exemple de mecenatge més important que mai un tossenc hagi fet a la seva vila. Es tracta d'un edifici amb una història no exempta de dificultats i polèmiques, les quals, tanmateix, constitueixen un reflex de la societat de cada època.

Tomàs Vidal va ser d'aquells àvids catalans que en el segon quart del segle XVIII s'establiren a Cadis tot aprofitant les extraordinàries possibilitats comercials que ofería la ciutat andalusa, pont d'enllaç entre la metròpoli i les colònies americanes. Molt abans del Decret de Lliure Comerç de 1778 que permetia els catalans comerciar lliurement amb Amèrica, des de Cadis va poder fer el salt a Amèrica, i el 1745 ja el trobem establert a Guatemala, on havia obert una botiga a la cèntrica plaça de San Pedro. Des d'allà va fer algun viatge a Cadis per tancar operacions, i el negoci a Amèrica li va proporcionar un capital important.

Entre 1760 i 1761 va decidir liquidar el negoci i retornar a Tossa, on va arribar carregat de diners i convertit en tot un senyor. Però lluny de convertir-se en algú distant, es va dedicar a fer filantropia i a l'atorgament de préstecs, alguns graciosament, d'altres a censal o a termini. Va fer importants donacions a l'església parroquial i a la vila en general. Malauradament, no va poder veure acomplert el somni de veure alçat el nou hospital de pobres, perquè la mort el va sorprendre

abans, però el seu nebot i marmessor Grau Vidal Ferro (1722-1774) es va encarregar de vetllar per la materialització del desig del seu oncle i va contribuït a aixecar el segon immoble més gran de la vila fins ben entrat el segle XX.

La història d'aquest immoble d'aleshores ençà és la que segueix. A la mort de Tomàs Vidal el va succeir el seu nebot i marmessor Grau Vidal Ferro casat amb Àngela Moré Esteve (1726-1807). En l'inventari de béns que foren de Tomàs Vidal se li van trobar 4.687 lliures, 5 sous i 7 diners en diner efectiu, 4.450 lliures 10 sous en vals i 12.700 lliures invertides en censals. Aquestes tres partides feien una quantitat de 21.837 lliures, 15 sous i 7 diners. Si a aquestes quantitats hi sumem l'encant dels seus béns mobles que es va fer a la plaça del Portal, les fundacions establertes i els llegats estipulats, la seva fortuna era d'un capital de 62.313 lliures, 18 sous i 10 diners, amb el qual Grau Vidal va emprendre la construcció del nou hospital.

El primer pas va ser comprar per 500 lliures l'any 1765 a Antoni i Maria Massoni Martí el terreny per construir-hi el nou edifici. L'11 de febrer de 1765 davant del notari Gisleno Martorell es va fundar i instituir el nou Hospital de Pobres de la Vila de Tossa. El 1769 el procurador de l'Abat de Ripoll va signar a favor de Grau Vidal Ferro una època per raó de senyoria, per un preu de 653 lliures, 6 sous i 8 diners. Acabades les obres de construcció, el 17 d'agost de 1772, es va fundar com a tal l'Hospital i es van instituir els beneficis de Sant Tomàs d'Aquino i de Sant Miquel Arcàngel, dotats amb 5.000 lliures respectivament, davant del notari de Girona, Bonaventura Bou Guinart.

El 1772 el mestre de cases Manel Pujó va firmar època de 9.590 lliures, 12 sous i 5 diners, a favor de Grau Vidal Ferro pel pagament de l'*asiento* de la fàbrica de l'Hospital. El 1773 Manel Pujó va signar dues èpoques per valor de 1.809 lliures, 7 sous i 7 diners i 1.231 lliures, 6 sous i 6 diners a favor de Grau Vidal Ferro, com a compliment del dit *asiento* i per les millores de l'Hospital.

Finalment, el 29 de setembre de 1774 es va fer la benedicció de l'Hospital de Pobres de la Vila de Tossa i de la seva església. L'acte va anar precedit d'una solemne processó durant la qual les despulles de Tomàs Vidal, que reposaven a l'església parroquial, van ser portades fins a la cripta de la capella del nou establiment, on avui encara romanen. Tanmateix, el daurat del retaule major de l'Hospital no es va acabar fins el 25 de juliol de 1781 (daurar-lo i pintar-lo va costar 422 lliures). Deu dies després de la inauguració, el 8 d'octubre de 1774, va morir Grau Vidal Ferro, que va ser enterrat al panteó familiar, on també reposen les restes de la seva descendència. El va succeir la seva filla Marianna Vidal Moré (1750-1841), casada amb el negociant Joan Vilà Pujals (1741-1786).

D'aquest matrimoni en van néixer dos fills: Maria Àngela Vilà Vidal (1773-Sant Feliu de Guíxols 1857), casada amb Ramon Sabater Vidal, notari de Calonge, i Jaume Vilà Vidal (1782-1849), casat amb Antònia Garriga Font (1779-1848). L'hereu, Jaume Vilà, només va tenir una filla, Teresa Vilà Garriga, que va morir el 1832, als 16 anys, amb la qual cosa a la mort d'aquest, el patronat de l'Hospital va ser heretat formalment per Maria Àngela Vilà Vidal. Tanmateix, ja feia anys, que a la pràctica la responsabilitat del patronat no requeria en Jaume Vilà.

En efecte, el 1837 Antònia Garriga Font va promoure un expedient per al nomenament d'un curador (administrador) dels béns del seu marit, Jaume Vilà Vidal, atesa la seva propensió i hàbit a la beguda i per la mala direcció i administració dels seus béns, en perjudici de sí mateix i dels interessos de la seva família, que l'incapacitava per a la seva comesa. El 1844 una providència del jutjat de primera instància de Santa Coloma de Farners va nomenar Joan Sabater Vilar, nebot de Jaume Vilà i d'Antònia Garriga (encara vivents), administrador dels seus béns i drets. A partir d'aquí el patronat de l'Hospital de Tossa va recaure en la família Sabater de Calonge⁵ i l'edifici segueix durant més d'un segle de trajectòria assistencial i també educativa amb la presència de diverses congregacions religioses. D'ençà de 1984 és la Casa de Cultura de la vila, però aquesta ja forma part d'una altra història, la d'un municipi que ben poc té a veure amb aquell que el va veure néixer, i on els indians són només l'ombra d'un passat que poc a poc es desdibuixa i es fa fonedís.

5 Podeu trobar més informació sobre l'evolució històrica d'aquest Patronat i de l'immoble a Esther LOAISA DALMAU; Joan MOLLA CALLIS; David MORÉ AGUIRRE, "Dos-cents cinquanta anys d'ets i uts de l'Hospital de Pobres de Tossa", *Quaderns de la Selva*, 21 (2009), p. 241-282.

